

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ВІЙТІВСТВА У МІСТІ ЛУЦЬКУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст.

Алла БОРТНІКОВА

Міста Великого князівства Литовського (ВКЛ) переходили на магдебурзьке право поступово, протягом XIV–XVI ст., що було обумовлено сукупністю політичних, економічних та соціокультурних обставин. Луцьк отримав таке право у XV ст. Як відомо, перехід на магдебурзьке право не означав автоматичної відмови від попередніх, традиційних, норм, які діяли на місцях. Не випадково, що правителі, під час запровадження нових законодавчих актів клялися у вірності стародавнім звичаям і наголошували на тому, що «Ми старини не рухасмо...». Частіше правова база місцевого управління складала оригінальну суміш прав та звичаїв, яка була притаманною лише для конкретно визначеного населеного пункту, або землі. Можна навіть казати, що ці норми знаходилися у постійному русі – відмирили одні, і народжувалися – інші.

Однією з впливових осіб, представників органів міської влади, був війт. По-суті справи існував інститут війтівства, оскільки людина, що обіймала цю посаду уособлювала сукупність прав та обов'язків, які покривали широке поле життєдіяльності міста. Війт відповідав за систему місцевого самоврядування, готовність міста та його жителів до виконання повинностей, в тому числі й господарських робіт, обов'язкових в масштабах князівства князівства, йому

© Бортнікова А. 2010.

належали чималі надходження з підприємницької, торгової та інших сфер діяльності міста. Посада вйта була прибутковою: він отримував зазвичай третій гріш з «вин» і взагалі судові доходи, м'ясні кліті з доходами, вільні корчми, воскобійню та ін. За це був зобов'язаним виконувати не лише вйтівські обов'язки, але й нести військову службу разом із зем'янами.

Предметом уваги є аналіз історичних джерел, насамперед грамот польських королів і великих князів першої половини XVI ст., в яких порушувалися питання становлення влади вйта у місті Луцьку. Метою статті є відтворення механізму організації, регулювання і впливу центральної верховної влади на процеси становлення та розвитку інституту вйтівства у Луцьку.

З огляду на провідне становище і значні доходи, вйтівство у ВКЛ надавалося відповідними привілеями великих князів з представників військово-службового стану або міщанської верхівки. У Луцьку влада вйта започаткована у 1497 р. привілеєм Олександра на магдебурзьке право. Верховні правителі виокремлювали права і обов'язки вйта в спеціальних пунктах міських привілеїв або надавали владу вйту особливим привілеєм на вйтівство¹.

У містах ВКЛ з магдебурзьким правом вйт займав одну з найвищих сходинок в ієрархії органів муніципального управління. По суті справи він був головною особою в системі управління містом і, відповідно, усі мешканці йому підпорядковувалися. Вйту також належала й судова влада, що відповідало нормам класичного магдебурзького права. Однак у ВКЛ вйт поступово набув права вищої адміністративної влади і вйтівського суду². Становище вйта у тогочасному суспільстві і системі адміністративно-господарського управління визначалася його впливом і можливостями щодо поповнення державної скарбниці, а також особистим майновим статком, оскільки крім судових податків, вйт отримував і певну частину натуральних надходжень («провіант войтовский»), прибутків від ринкової торгівлі, отримання корчем, лазень, важниць, воскобійні, інколи земельних володінь.

Проблема генези, становлення та організації влади вйта в системі міського управління, його діяльність у містах ВКЛ, Польського королівства і Речі Посполитої привертає увагу дослідників. Значні здобутки у вивченні цієї теми має польська, литовська і білоруська історіографія³. В Україні історія вйтівства як адміністративно-господарської одиниці та субєкта права, еволюція вйтівської влади в окремих містах також є предметом дослідження науковців⁴. Проте проблематика становлення і розвитку інституту вйтівства у місті Луцьку знаходяться лише на початковій стадії наукової розробки, хоча історія вйтівської влади у Луцьку XVI ст. має багату джерельну базу⁵. Повідне місце тут займають грамоти, листи, привілеї місту Луцьку великих литовських князів і польських

королів, в яких порушувалися питання організації та діяльності влади війта.

Функціонування війтівства як адміністративно-господарської одиниці у Луцьку найбільш виразно простежується за грамотами, листами, привілеями польських королів і великих князів литовських: Олександра, Жигимонта I Старого, королеви Бони та Жигимонта-Августа. Ці документи відіграли важливу роль у становленні цього інституту влади у місті. Вочевидь вони демонструють тогочасну традицію підтверджувати даровані попередниками права і привілеї місту.

Слід відмітити, що інститут війтівства у Луцьку успішно функціонував впродовж XV ст., чому є документальні свідчення. Головний міський посадовець часто виступав свідком розгляду справ з продажу/надання володінь у місті Луцьку та в Луцькому повіті. Так, 22 грудня 1461 р. луцький війт Вацюта був свідком продажу паном Івашком Дичко Васильовичем його «отчизного» двору і села в Луцькому повіті – Ровное, князю Семену Васильовичу Несвицькому за 300 кіп широких грошей чеської монети⁶. Війт Вацюта засвідчував цю справу разом з вельможними волинськими особами та посадовцями: князем Іваном Борисовичем Звягельським, паном Олізаром Гавриловичем, старостою володимирським та панами Семашко Михайловичем, Михайлом Цедиловичем, Ваньком Петрашковичем. Характерно, що серед знатних осіб і посадовців були луцькі міщани («местичи луцкые») та митники: Іван Рогатинець, Коунаш. У 1490р. – луцький війт, пан Труш представляв луцьких міщан («а з мещан луцких») під час продажу будинку у місті Луцьку паном Онишком Вітонизьким княгині Марії Семеновій Ровенській⁷. Лист-продаж засвідчували князь Іван Путятич, волинські пани, за ними слідували луцькі міщани з паном війтом Трушем.

Отже, джерела зафіксували активну участь війта у виконанні ним функцій представника публічної влади в житті міста і повіту задовго до видання Олександром привілею місту Луцьку на магдебурзьке право. Тобто наведені документи переконливо доводять факт існування магдебурзького права в місті у проміжок часу від першого привілею Владислава Ягайла 1432 р. до привілею Олександра 1497 р.

Інші джерела повідомляють, що вже у XVI ст., у 1528 р., луцьким війтом був Ян Котовський. Цей луцький урядовець був включений до переліку осіб, на яких за постановою віленського сейму першого травня 1528 р. покладался обов'язок постачати коней на земські потреби⁸. Ян Котовський на «potrzebę ziemską» повинен був поставити одного коня. Для порівняння зазначимо, що, наприклад, князі Воронецькі мали поставити також одного коня, Олехно, Стас, Мацко Девтеви, Богуш та Іван Шелвовські (усі разом – А. Б.) – коня, князь Іван Роговицький – два коня, князь Федір Роговицький – коня, пан Загоровський

– п'ять коней, князь Андрій Михайлович Козика – п'ять коней, князь Федір Четвертинський – шість коней⁹. Наведені факти дозволяють припустити, що луцький вйіт, принаймні Ян Котовський, був заможним посадовцем, статки якого прирівнювалися до великих волинських панів.

Принагідно зазначимо, що 17 грудня 1533 р. датується документ під назвою «Manifestacya», в якому луцьким підстаростієм Богушем Івановичем Совою розглядалася скарга княгинь Кузьміної Заславської та Настасії Юр'євної Гольшанської на пана Івана Олехновича Борзобогатого, цельника господарського Волинської землі про подвійне збирання ним «цла» з купців у місті Луцьку. Фігурантом розгляду цієї справи виступає Іван Яцкович Борзобогатий (дядько волинського цельника), в будинку якого був зачитаний Івану Олехновичу лист з уряду луцького замку про заборону йому повторно брати мито у Луцьку з тих купців, що вже оплатили мито в Заславській коморі. Цей документ нам цікавий тим, що в ньому згадується вйітвський будинок у Луцьку, що належав Івану Яцковичу Борзобогатому («и pana Iwana Jackowicza Borzobogatogo na meste, w domie wojtowskim»)¹⁰. Остання інформація є важливою, оскільки свідчить про те, що у 1533 р. у місті Луцьку існував вйітвський будинок, в якому мешкав Іван Яцкович Борзобогатий. Цей факт дозволяє зробити припущення про те, що луцьким вйітом у ті роки був саме Борзобогатий.

В матеріалах «Archiwum książąt Sanguszków» виявляємо документ, що має пряме відношення до вивчення історії вйітвства на Волині – зобов'язання князя Федора Андрійовича Сангушковича перед королевою Боною про надання до її кременецького старства володіння Лепесовки в обмін на своє село Ставрове¹¹. Документ заслуговує на увагу, оскільки дозволяє з'ясувати низку питань з процедури продажу володінь луцького вйітвства. У листі князя Федора Михайловича Сангушковича, маршалка Волинської землі, старости Володимирського від 12 жовтня 1533 р. йшлося про те, що вйітвство міста Луцька купила королева Бона. Князь Федір Михайлович Сангушкович зазначав, що на той час (1533 р.) вйітвству міста Луцька належали усі володіння, надані, записані і підтверджені привілеями на вйітвське володіння («што ку тому войтовъству надано и въ привильяхъ войтовъскихъ описано и умоцнено есть»). Стан вйітвства оцінювався з точки зору його власних внутрішніх надходжень, а також усього іншого, належного йому («якъ ся тое войтовъство само в себе и в пожиткохъ своихъ маеть»). Волинський посадовець повідомляв, що королева і велика княгиня Бона з дозволу «господаря, короля Его Милости» купила луцьке вйітвство у дружини луцького вйіта Яна Сигнатора Софії («Яновое Сыкънаторовое Зофьи») та у її зятя Андрія Железка та його дружини, Галжки («Гольжки»), і у Фалібовського та його дружини Анни. Отже, особами, у яких

королева Бона придбала луцьке вйтівство були: дружина вйта Софія та її дочки (Галжка, Анна) і зяті (Железка, Фалібовський).

Після згадки про купівлю королевою Боною луцького вйтівства, князь Федір Андрійович Сангушкович повідомляв, що він утримував, згідно існуючого звичаю, виміняне у правителя за відповідну суму пенезей одне з володінь луцького вйтівства – Ставрове («держу подь собою меновнымъ обычаемъ и сумою пьнезей одьно именьє того войтовьства Луцкого, на имя Ставровь»). Автор листа вказував, що це володіння належало луцькому вйтівству у відповідності до магдебурзького права. Королева Бона, користуючись «правомъ зверьхности своеє господарское» бажала купити Ставрове разом із луцьким вйтівством, на що отримала згоду господаря. Тому, князь Федір Андрійович Сангушкович просив («билъ есми чоломъ»), щоб її милість королева Бона погодилася залишити йому маєток Ставрове терміном «на вечность». В обмін за цей маєток князь пропонував королеві взяти інше його володіння. Королева Бона задовольнила прохання князя, залишила йому маєток Ставрове на попередніх умовах володіння («вчинити рачила, мене пры томъ имени, Ставрове посполъ з господаремъ, королемъ Его Милостью зоставила») ¹². Термін володіння визначався, як це було й раніше – «на вечность».

У своєму листі князь Федір Андрійович Сангушкович писав про передачу королеві Боні «Ее Милости господарыни моей» замість маєтку Ставрове свого спадкового володіння Лепесовки «от дедичовъ», що належало до Кременецького замку, в якому містилася й корисна інформація про це володіння. Зокрема вказувалося, що воно було розташоване у Кременецькому повіті, належало до замку, яким володіла королева Бона. Волинський посадовець зазначав, що Лепесовка також передавалося «на вечность», згідно своїх меж та належної власності («со всимъ тымъ, якъ ся тое именьє само в себе и в границахъ и в пожитъкохъ своихъ маєт»). Передача здійснювалася у період, коли король з королевою від'їдуть до Польщі: «як Ее Милость тыми разы зь господаремъ, королемъ Его Милостью до Короны Польское едучи, з границ Литовьскихъ выедеть». Після цього, за чотири тижні «безъ каждое похибы», мала відбутися передача володіння до рук кременецького старости, пана Дахна Васильовича.

Цей документ нам цікавий тим, що в ньому йдеться про механізм передачі володіння Лепесовки королеві Боні. Зокрема, князь зобов'язувався узгодити передачу володіння у встановлений термін, згідно свого листа («подлугъ того листу моего теперешнего на тотъ рокъ положоный дамъ»). Лише після цього («в тотъ же рокъ»), пан староста Дахно і дідичі, від яких йому (князю Сангушку) це володіння дісталось, повинні були об'їхати та показати межі «тоє» Лепесовки і

ввести («завести») у володіння кременецького старосту. В листі князя Сангушка підкреслювалося, що це мало робитися для того, щоб «Ее Милость господарыня наша» отримала Лепесовку у власність без жодних перешкод і надалі вільно, вона та її нащадки утримували це володіння при своєму замку Кременці навечно¹³. Князь Федір Андрійович Сангушкович запевняв, що якби він у відведений чотирьохтижневий термін вищевикладеного не виконав, у такому випадку королева Бона мала право викликати князя Сангушка до Польської корони і позиватися для розгляду справи до господаря. Лист передбачав ситуацію, коли б передача володіння Лепесовки після вказаного «року», не відбулася би. За таких обставин князь Федір Андрійович Сангушкович зобов'язувався нести відповідальність та відшкодувати королеві усі збитки¹⁴.

Лист князя Сангушковича був складений за тогочасними стандартними нормами. Зокрема, він закінчувався власноручним підписом і печаткою князя. Викладена у листі справа була звичною практикою обміну/передачі володінь у ВКЛ. Характерним є те що, документ засвідчувався вельможними свідками: князем Юрієм Фальчевським, біскупом Луцьким і Берестейським; паном Іваном Горностаєм, підскарбієм земським, маршалком і писарем господарським, старостою Слонімським і Мстибоговським, державцем Дорсунішським і Зельвенським; паном Мацковичем, тивуном Віленським, державцем Ушпольським, Пеняньським і Радуньським. Отже, для підсилення ваги здійсненого акту, в якості свідків залучалися «велебнии и вельможнии панове», які підписали, затвердили лист і «прыложили» свої печатки. Лист був написаний у Вільно 12 жовтня 1536 р.

Засвідчення кінцевого протоколу документу такими свідками вказує на важливість передачі згаданого володіння для самої влади, яка на той час, за сприяння королеви Бони, значно зміцнювала свої позиції на Волині. З точки зору дотримання процедури та закону, влада демонструвала слідування тогочасним правовим нормам держави. Викладені в листі князя Сангушковича практичні кроки верховної влади та її представників на місцях повністю узгоджувалися з правовими нормами Першого литовського Статуту, незважаючи на те, що конкретних посилань на законодавчий пам'ятник ВКЛ у листі не виявлено.

Зазначимо, що Статут 1529 р. регулював право власності в державі, закріплював права і привілеї землевласників. Коли йшлося про власність, у ньому використовувалися терміни «именьє», «реч», «рухомые речи». Таким «именьем» як раз і було Ставрово.

У першій половині XVI ст. у ВКЛ земля у великих обсягах ще не виступала в якості товару для більшості населення. Як свідчать джерела, продаж землі

був обмежений і допускався здебільшого в середовищі панівної верстви. Тому, в юридичному лексиконі Статуту поняття «именье» розглядається як нерухома річ, а власне «реч» – як рухома річ, що знаходилася у товарообігу¹⁵.

За свідченням джерел, луцькі війти залучалися до регулювання митної політики у місті, виступали разом з іншими міськими урядовцями на боці інтересів луцької міської громади. Наприклад, у Книзі записів Литовської Метрики №30 міститься показовий у цьому відношенні судовий документ (1546 р.) про перенесення Жигимонтом Августом на іншу судову сесію позову луцьких міщан проти князя Юрія Юрійовича Слуцького про збирання з них мит у його володіннях Слуцьку і Петриковичах. Документ мав назву: «Отложение sprawy мещань луцьких с кн(я)зем Юремь Слуцькимь о бранье мытъ в именьяхъ его м(и)л(о)сти»¹⁶. Розгляд справи королем був відкладений у зв'язку з відсутністю на той момент у князя Слуцького усіх привілеїв на вказані володіння, а також із-за необхідності виконання князем земської служби, «на которую его милость рачыль ему розказати с почътомъ служебъниковъ своихъ поготову быти». Як зазначалося в документі, Жигимонт Август разом із Панами Радою вже надіслав в усі регіони листи з наказом готуватися «на службу его милости г(о)с(по)дарьскую и земскую». Тому слухання справи відкладалося на новопризначені «роки судовые» на день майбутнього католицького свята св. Михайла. Документ іменувався «маньдатомъ». У вступній частині тексту повідомлялося, що князь Юрій Юрійович Слуцький доповідав правителеві про те, що він отримав королівський позов з'явитися до суду у призначений термін: «на рокъ певньный, то ест по святомъ Петре, пришлого свята, у двухъ неделяхъ». До короля позивалися «маньдатомъ его милости войтъ, бурмистри и вси мещане места Луцького».

В контексті досліджуваної проблеми, нашу увагу привертає факт відстоювання інтересів луцьких міщан саме луцьким війтом та іншими міськими урядниками. Справа була порушена за зверненням і представленням саме луцького війт разом із бурмистрами і луцькими міщанами.

Оскільки луцькі війти належали до заможної верстви населення, то вочевидь, чималі їх статки приваблювали претендентів на цю посаду, а тому її отримання часто відбувалося в умовах боротьби або гострого суперництва. Луцьк належав до великокнязівського міста з відповідною процедурою узгодження з верховним правителем питання отримання луцького війтства; і відбувалася вона відповідно норм головних привілеїв місту на магдебурзьке право.

Після надання Луцьку привілею Олександра 1497 р., увага верховної влади до організації врядування у місті, зокрема до діяльності міських урядовців на чолі з війтом посилюється, що можна пояснити розвитком міста й активізацією

суб'єктів господарської діяльності. Посада ж вйта, в силу її привабливості, як майже безмежного джерела доходу, стає предметом купівлі-продажу між найвпливовішими представниками тогочасної владної еліти. Не випадково, серед документів «Архиву Юго-Западной России», присвячених містам, після публікації головних та підтверджувальних привілеїв на магдебурзьке право місту Луцьку, одним з перших був опублікований запис передачі королевою Бonoю луцького вйтівства луцькому старості князю Андрію Михайловичу Сангушковичу 29 вересня 1544 р. Слід зауважити, що повний текст цього документу був включений до листа Станіслава Августа від 13 грудня 1791 р.¹⁷, що є свідченням наступності політики верховної влади відносно інституту вйтівства у Луцьку. Лист Станіслава Августа виданий у XVIII ст., підтверджував усі положення привілею королеви Бони (1544). Ухвала Станіслава Августа була лаконічною: «to przywiley Mu wypisać u stronie żądaiącey autentycznie wydać dozwoliliśmy». У вступній частині листа правитель звертався до усіх («wszem w obec u każdemu z osobna») з повідомленням про те, що в архіві коронної метрики були виявлені оригінали документів його попередників. Серед них, документ під назвою «Palatinatus Vołhynie» («Службовці, посадовці Волині»). До листа Станіслава Августа без змін і доповнень також був включений текст документу («меновая запись») королеви Бони 1544 р.

Кінцевий протокол листа Станіслава Августа був стандартним за формою: містив підпис правителя, його печатку, дату написання листа (13 грудня 1791 р.), вказував місце написання – Варшаву, а також зазначав двадцять сьомий рік перебування правителя на престолі. При складанні листа присутніми були свідки: великий коронний канцлер та радомський, гродненський, сяноцький старости. Записав лист Купріян Совінський, канцелярист великої коронної канцелярії (метрикан).

29 вересня 1544 р. королева Бона¹⁸ передала луцькому старості, князю Андрію Михаловичу Сангушковичу-Кошерському, придбане нею луцьке вйтівство, в обмін на володіння в Мельницькій волості¹⁹.

В документі («меновому запису») вказувалося, що польська королева, велика княгиня литовська Бона придбала луцьке вйтівство в дочок луцького вйта Яна. Коли це відбулося, документ не повідомляв, так само як і не вказував імен дочок вйта. А йшлося в листі про те, що королева Бона домовилася («змову вчинила») з луцьким старостою, королівським маршалком, князем Адрієм Михаловичем Сангушковичем-Кошерським про обмін луцького вйтівства на володіння Бруховичі, Козлиничі і «остатокъ» Голоб, що знаходилися в Мельницькій волості. Документ розкривав історію надбання власності на ці володіння, які «з давних часов тягнули ку Мельници», і, коли великий князь литовський Свидригайло

передав Мельницю своєму стрільцеві Зубу, з тих часів володіння залишилися при луцькому замку: «зостали при замку короля Его Милости, Луцку». Зрозуміло, що згадані володіння були у підпорядкуванні луцького старости – представника верховної влади на Волині. Володіння Мельниця також стало королівським володінням. Оскільки, писала Бона, «тое имене Мелница пришло в руки наши», в ньому наказувалося будувати укріплений замок («гдеж есмо замок заробити казали»). Конкретні дати ані спорудження замку в Мельниці, ані передання вказаних володінь у власність верховного правителя не називалися. Володіння Бруховичі, Козлиничі і частина Голоб перетворювалися на фільварк, що належав до Мельницького замку.

Розпорядження документу формулювалося словами: «ино мы (королева Бона – А.Б.) тыи имена взяли фримарком и привернули к замку нашему Мелници, а старосте Луцкому и его потомком, старостам Луцким, против тых именей дали есмо войтовство Луцкое, зо всеми доходы, к войтовству прислухаючими»²⁰.

Перелік та складові надходжень луцького війтівства, доходів «к войтовству прислухаючими», а також порядок їх отримання, дозволяють уявити, з одного боку, їх обсяг, а з іншого – низку питань загального розвитку міста Луцька, зокрема організації і діяльності у ньому самоврядних структур. Останні допомагають визначити роль і місце головного міського урядовця у функціонуванні системи міського управління на засадах магдебурзького права, ступінь його компетенції і повноважень у порівнянні з правами, що дарувалися війту головним і підтверджувальними привілеями на магдебурзьке право місту Луцьку.

В «меновому запису» королеви Бони 29 вересня 1544 р. міститься, на перший погляд, простий перелік надходжень луцького війта станом на середину XVI ст. У місті Луцьку війтівству належало: три будинки війта; дві лазни; помірне («померное») від меду прісного та зерна («збожя»); ятки (кількість не вказувалася); оплата від міщанських лазень, що мали у своїх будинках міщани; оплата від продажу горілки («вино горелое»); оплати з нагоди церковних свят, так звані «коляда и великоночное»; судові оплати («вины малыи и великии»); будинок, у якому мешкав Грабинський (?). Звертає на себе увагу той факт, що реєстр «доходов» луцького війта показує очевидне їх зростання у порівнянні з дарованими йому правами і доходами, викладеними у привілеї на магдебурзьке право місту Луцьку наприкінці XV ст.²¹.

У диспозиції документу зазначалося, що усі перелічені війтівські надходження передавалися нинішньому і майбутнім луцьким старостам («которые доходы староста Луцкий теперешний и потом будучии мают на себе брати»). Отже, з цього часу (1544 р.) повноваження луцького війта передавалися луцькому старості. У цій частині тексту документу виявляємо наступну, досить важливу

для нас, інформацію про кількість щорічних грошових надходжень, які отримувала королева Бона, а тепер їх передавала новому власникові. Щорічний дохід з луцького вйтівства становив 130 кіп грошей («доходов каждый год шло нам плату сто и тридцат копь грошей») .

У розпорядженні лунала заборона луцькому старості Андрію Михайловичу Сангушковичу-Кошерському, тепер уже з функціями луцького вйта, а також його нащадкам, обирати і призначати лентвйта. У цій частині документу містилася вказівка щодо порядку проведення виборів міських посадовців у Луцьку: фактично викладалася процедура їх обрання. Обирати лентвйта мали лише бурмистри і радці разом з посполством міста. Лише після того, як вони оберуть лентвйта, староста мав ухвалити обрану кандидатуру («того ему принять»). Староста був зобов'язаний повідомити верховного правителя про обрання луцького міського посадовця (у нашому випадку королеву Бону). І лише після погодження і прийняття правителем відповідної ухвали, «волею нашою онога лантвйта им мети». Отже, наказувалося слідувати процедурі обрання міських посадовців з відповідним затвердженням їх кандидатур верховною владою. Запроваджений у Луцьку порядок призначення вйта та виборів міських урядовців повністю узгоджувався з поширеною практикою інших міст ВКЛ, зокрема Києва, Полоцька, Вітебська .

Окрема стаття розпорядження королеви Бони від 29 вересня 1544 р. присвячувалася питанням організації та проведення судочинства у місті. З цього приводу документ містив чітку вказівку старості, який отримав вйтівство, щодо його повноважень у судовій справі. Так, князеві старості Андрію Сангушковичу заборонялося судити міщан в замковому суді («староста не мает мещан правом замковым судити»). Отже, у місті залишалися правочинними загальні норми магдебурзького права. Натомість, лентвйту з бурмистрами і радцями наказувалося судити міщан згідно норм магдебурзького права, що діяло у місті Луцьку («лантвйт з бурмистри и рядцы мают мещан судити правом их Малбарским (!)») . Таким чином, вкотре наголошувалося на розмежуванні міста і замку як самостійних адміністративно-судових одиниць. В документі акцентувалося на неприпустимості зловживань з боку старости по відношенню до мешканців міста Луцька: «ижбы подданным нашим от старосты обтяжения не было».

Кінцевий протокол документу вказував на те, що від був написаний у Бересті, 29 вересня 1544 р. Лист містив власноручний підпис королеви Бони. Записав документ писар Іван Шимкович.

Історію існування інституту вйта у місті Луцьку можна прослідкувати й за іншими документами, що видавалися коронною або великокнязівською

канцеляріями. Так, серед матеріалів «Архиву Юго-Западной России» знаходиться грамота Жигимонта-Августа 1548 р., якою підтверджувався продаж королевою Боною луцького вйтівства у спадкове володіння Івану Яцковичу Борзобогатому. Тобто вже через чотири роки вйтівство перепродавалося.

Грамота Жигимонта-Августа 1548 р. містить цінні відомості до історії формування і діяльності влади вйта у місті Луцьку. Вона дозволяє з'ясувати перелік осіб, що обіймали посаду вйта, визначити їх роль і повноваження в системі управління містом, виявити стосунки цих головних міських урядовців з представниками великокнязівської влади, зокрема із луцьким старостою. Крім того, грамота 1548 р. допомагає з'ясувати деякі аспекти повсякденного життя мешканців Луцька, а також поведінку луцьких міщан.

На початку свого листа Жигимонт-Август повідомляв, що в книгах метрики канцелярії ВКЛ було виявлено підтвердження на луцьке вйтівство Івану Яковичу (Яцковичу) Борзобогатому, надане йому королевою Боною. Вйтівство передавалося разом з Караїмським полем, з «горілчанним» та іншими доходами, крім села Ставрове, навечно йому та його нащадкам в сумі 600 кіп грошей. В документі зазначалося, що акт передачі здійснювався Жигимонтом-Августом згідно перших привілеїв місту Луцьку. За погодженням з панами радою і королівськими урядниками підтвердження було вилучене з книг метрики канцелярії ВКЛ і була видана аутентична копія документу.

За поясненнями сутності справи в листі Жигимонта-Августа 1548 р. містився повний текст вилученого документу. Це був також лист Жигимонта-Августа, дата видачі якого не вказувалася. До правителя зверталася королева Бона «*nawużcza-ja knehinja Bona, pani matka nasza*» з тим, що за вйтівство у місті Луцьку вона заплатила своїми грошима, з дозволу короля і великого князя, «батька нашого» Жигимонта, землянам Волинської землі Софії Котовській, Альжбеті Зелесковій, Анні Фанібанській, а також іншим землянам. Ці земляни перелічувалися: Михайло Семашкович та брати Семашків – Богдан, Петро, Гаврило, Василь. До луцького вйтівства на той час належало так зване Караїмське поле з усіма доходами («*pożytkami*»), а також все інше, що здавна належало вйтівству («*sztto k tomu wojtowstwu zdawna przysłuchajet*»). Далі у листі говорилося, що королева Бона за перелічені володіння з доходами заплатила вказаним зем'янам 150 кіп грошей литовської монети. Акт цієї купівлі Жигимонт I Старий схвалив відповідним листом, яким дозволив і підтвердив королеві Боні луцьке вйтівство у «держання і використання». Цей лист був представлений і Жигимонту-Августу.

Після викладу усіх обставин, королева Бона зверталася до Жигимонта-Августа, щоб він задовольнив усі її домовленості з їх підлеглим («*poddanym naszym*») Іваном Яковичем Борзобогатим, який бажав придбати вйтівство

у місті Луцьку. Королева просила Жигимонта-Августа дозволити їй луцьке вйтівство продати Борзобогатому («jemu spustit u prodati»). Після продажу луцького вйтівства, зазначалося в документі, королева Бона позбавлялася права і власності на нього. Згадана сума 150 кіп грошей литовських, за яку королева вйтівство утримувала та надлишок, що виходив від його доходів, вона наказувала перекласти на Івана Борзобогатого («nałożyti raczyła»). Загальний дохід від луцького вйтівства становив 600 кіп грошей монети і «liczby bolszoie». Документ роз'яснював, що обрахунок здійснювався у наступній відповідності: в гроші містилося 10 пенчів великих («penczew bojszych»), а в копії – по 60 грошів. Королева Бона повідомляла, що цю суму у 600 кіп грошей вона отримала від Борзобогатого («ot neho za to wzięła»).

Королева Бона повідомляла, що головні привілеї місту Луцьку на магдебурзьке право не передбачали доходу за назвою «wina horcłoho». Тому, у часи володіння луцьким вйтівством королева Бона започаткувала цей податок і приєднала надходження від «вина горелого» до інших міських доходів, які направлялися до скарбу. Цей міський податок обраховувався у тій же сумі пенезей, що була вище описана. Разом з іншими надходженнями, цей податок також передавався Івану Борзобогатому. В документі приділялася особлива увага питанню володіння селом Ставрове. Згідно положень головних привілеїв, село залишалося у власності верховного правителя і не передавалося новому вйтові, наголошувалося в листі Жигимонта-Августа .

Причиною особливої уваги влади до села Ставрове, крім інших, слугувала і його належність до луцького вйтівства. М. К. Любавський, характеризуючи територіальні межі Волинської землі, відносив село Ставрове, серед багатьох інших, до володінь «повіта ключництва Луцького», таких, які в актах згадувалися з приводу передачі їх у приватні руки. Дослідник зазначав, що село Ставрове було пожалуване великим князем Олександром луцькому вйту Яну Сигнатору (Яну Сигнатору) . Свого часу село Ставрово було в центрі уваги під час обміну володінь між князем Федором Андрійовичем Сангушком і королевою Боною.

Повернемося до основного нашого документу – грамоти Жигимонта-Августа 1548 р., що підтверджувала продаж у спадкове володіння луцького вйтівства королевою Боною Івану Яковичу Борзобогатому. Після викладу сутності справи, королева Бона зверталася до верховного правителя з проханням підтвердити луцьке вйтівство Івану Борзобогатому своїм листом в обмін на вказану суму оплачену королеві, разом з доходом від шинкування горілкою та іншими вйтівськими надходженнями. В документі зазначалося, що Іван Борзобогатий особисто визнав і прийняв домовленість і суму 600 кіп грошей передав королеві Боні, а від села Ставрове відмовився.

Після детального розгляду справи, враховуючи усі викладені обставини і прохання королеви Бони, Жигимонт-Август ухвалив рішення про передачу і продаж війтівства у місті Луцьку своєму підданому Івану Борзобогатому з полем Караїмським та з усіма описаними володіннями за 600 кіп грошей. Ухвала містила схвальний припис. У ньому констатовалося, якщо вже королева Бона здійснила продаж луцького війтівства з доходами, то Жигимонт-Август підтверджував цю купівлю-продаж своїм листом Івану Борзобогатому, його дружині, дітям та їх нащадкам.

Санкція правителя зводилася до викладу повноважень і зобов'язань нового міського урядовця перед верховною владою. По-перше, Жигимонт-Август наказував Івану Борзобогатому і його нащадкам обіймати посаду війта у місті Луцьку («wojtom byti»). Посада війта у Луцьку залишалася спадковою. По-друге, викладалися обов'язки луцького війта. Він повинен був утримувати луцьке війтівство на умовах, що були запроваджені у місті королевою Боною. Війту належали: війтівство з полем Караїмським, усі війтівські доходи з «winom heretum». По-третє, війт мав забезпечувати, разом з іншими міськими підданими, управління та врядування у місті («raditi u sprawowati wo wsem»), керуючись війтівським привілеєм і їх магдебурзьким правом, наданим війту і місту Луцьку королями і великими князями литовськими. По-четверте, урядовець повинен володіти війтівством з усім правом і власністю («zo wsim prawom u własnosiu»), тобто володіння власністю і належними війтівству доходами передбачалося здійснювати у такий самий спосіб, як це було за перших луцьких війтів і королеви Бони.

Жигимонт-Август задекларував і права луцького війта. У листі зазначалося, що Іван Борзобогатий, його дружина, діти та їх нащадки з дозволу правителя мали право продати луцьке війтівство, за своїм бажанням і розумінням обміняти, записати та ін. У цій ситуації правитель брав на себе зобов'язання задовольнити будь-яке з цих рішень.

Таким чином, історична цінність листа Жигимонта-Августа полягає у тому, що він містив перелік привілеїв, листів, прерогатив на луцьке війтівство, які зберігалися у королеви Бони. Першим з них був головний привілей короля Олександра, «дяди нашого», яким правитель вперше надавав луцьке війтівство Яну Сигнатору. У привілеї особливо наголошувалося на необхідності війтам, і нинішньому і прийдешнім, слідувати магдебурзькому праву. Документ також визначав доходи луцького війта, не деталізуючи їх. Другий привілей був виданий Жигимонтом I Старим луцькому війту Яну Сигнатору і майбутнім війтам, яким підтверджувалися настанови («nadania u opisania») короля Олександра.

Третій привілей, виданий королем Олександром тому самому війту (Яну

Сигнатору) на володіння полями Караїмськими. Четвертим був лист-продаж, завірений свідками («*reczatmi liudey dobrych*»). Йшлося про продаж дружиною вйта Софією Сигнаторовою і дочками – Ганною і Мартою хорунжому волинської землі Михайлові Семашкевичу дворища і поля Караїмського. П'ятий привілей був виданий Жигимонтом I, яким Михайлові Семашкові підтверджувалася попередня угода. Шостий лист також Жигимонта I, за яким королева Бона викупила луцьке вйтівство (очевидно, що у Михайла Семашковича – А.Б.) і володіла ним («*у na siebie derżała*»).

Наступні два листи були також Жигимонта I, саме ті, у яких королева Бона просила у правителя підтвердити продаж луцького вйтівства Івану Борзобогатому. В листах повідомлялося, що за луцьке вйтівство і за поле Караїмське, що належало королеві Боні, яке вона продала Івану Борзобогатому, скарб отримав достатню суму, обсяг якої не вказувався.

Цю угоду з продажу луцького вйтівства (що була вище описана – А.Б.) Жигимонт-Август підтвердив своїм листом. В документі зазначалося, що Івану Борзобогатому та його нащадкам також був виданий лист з королівською печаткою. Лист був написаний у Петракові, 23 січня 1548 р. Для засвідчення документу залучалися свідки, зокрема Літавор Хребтович, підканцлер ВКЛ та оршанський, ясинський та інші старости. Записав документ метрикант ВКЛ Гжегож Качановський.

Особливістю кінцевого протоколу грамоти Жигимонта-Августа було те, що він мав стислий висновок-підтвердження Івану Яковичу Борзобогатому на луцьке вйтівство, яке він отримав від королеви Бони. Вйтівству належали: поле Караїмське, доходи від шинкування горілки разом з іншими надходженнями, крім села Ставрова. Луцьке вйтівство передавалося Івану Борзобогатому у спадок, терміном – «на вічно» в сумі 600 кіп грошей, згідно першого привілею, виданого 1548 р.

Отже, аналіз документу Жигимонта-Августа 1548 р. дозволив виявити низку пам'ятників, що засвідчували факт існування вйтівської влади в м. Луцьку: грамоти, листи, привілеї, підтвердження луцькому вйтівству на володіння, записи обміну цього володіння та ін. Ці документи як важливі державотворчі законодавчі акти разом з іншими, особливо колекції Литовської Метрики, матеріалів «*Archiwum książąt Sanguszków*», дають можливість відтворити процес функціонування вйтівської влади у Луцьку після надання місту магдебурзького права.

Грамота Жигимонта-Августа засвідчує, що інститут вйтівства у Луцьку знаходився в центрі уваги верховної влади. Жигимонт-Август, ухвалюючи рішення про передачу/купівлю вйтівства, діяв згідно положень головного

привілею місту на магдебурзьке право 1497 р. За документом чітко простежується економічний інтерес верховної влади до функціонування інституту вйтівства у Луцьку. Так, задля збереження постійних надходжень до скарбу, Жигимонт I та Жигимонт-Август ухвалювали рішення про передачу луцького вйтівства королеві Боні. Відомо, що королева і велика княгиня Бона значно поповнила надходження до державної скарбниці, скуповуючи володіння на території ВКЛ, у тому числі й на Волині.

Висновки. Історія вйтівської влади у Луцьку першої половини XVI ст. має достатньо багату джерельну базу. Це грамоти, листи, привілеї місту Луцьку великих литовських князів і польських королів, в яких порушувалися питання організації та діяльності влади вйта у місті. Вони були важливими розпорядчими актами, за якими функціонувала влада вйта у Луцьку. В сукупності джерела дозволяють виявити механізм впровадження у практичне життя політики центральної влади до організації луцького вйтівства.

Аналіз джерел здійснювався за існуючими в сучасній історичній науці вимогами до дипломатичного складу документа. Слід зазначити, що протокол досліджуваних документів був цілком стандартний, мало змінювався, відповідав вимогам тогочасної у ВКЛ практики видання такого типу актів. Отже:

1. Влада вйта функціонувала у Луцьку в XV ст., що підтверджують збережені акти з продажу, застави, передачі окремих маєтків і власності у місті і в Луцькому повіті. У XV ст. вйт очолював луцьке посольство.
2. Джерела дозволяють з'ясувати деталі, поширеної на Волині, процедури придбання, обміну, передачі володінь луцького вйтівства.
3. Луцькі вйти першої половини XVI ст. належали до представників заможних верств населення.
4. Аналіз джерел вказує на значні статки і надходження до луцького вйтівства, дозволяють виявити складові цих надходжень та їх загальний обсяг. Багатство луцького вйтівства спонукало до суперництва та боротьби за його володіння. Прибутковість вйтівства стала чи не найважливішою з причин його періодичних застав і перепродажу.
5. У місті Луцьку вйт очолював систему міського врядування; крім того, до середини XVI ст. його повноваження і компетенція неухильно зростали у порівнянні з правами, що дарувалися місту привілеями на магдебурзьке право.
6. У Луцьку вйта призначав верховний правитель, тоді як лентвйта обирали бурмистри і радці разом із посольством міста, що узгоджувалося з функціонуванням органів міського врядування інших міст ВКЛ.
7. Луцьк на середину XVI ст. продовжував залишатися містом, де успішно

функціонувало магдебурзьке право.

8. Документи дозволяють встановити перелік осіб, що обіймали посаду вйта у Луцьку, визначити їх роль, повноваження і компетенцію в системі управління містом.

¹ Bardach J. Ustrój miast na prawie magdeburgskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVII wieku // Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań, 1988. – S. 98.

² Алесь Доўнар, Таісія Доўнар. Вйт. // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2т. Т.1 : Абаленскі–Кадэнцыя / Редкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.: Маст З.Э.Герасімовіч. – 2-е выд. – Мінск: БелЭн, 2007. – С. 462.

³ Александрович С. Особенности развития городов Великого Княжества Литовского в XVI–XVII вв. (По сравнению с городами средневропейских стран) // Гшстарычна-археалагічны зборнік. 1998. – №13. – С.157–161; Bardach J. Ustrój miast na prawie magdeburgskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVII wieku // Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań, 1988. S.72–119; Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991–2003 гг. Матэрыялы міжнароднага круглага стала Гродна (16–18 мая 2003г.) / рэдкал.: С. Б. Наун (адказ. рэд.). – Мінск: Медисон, 2006. – 544 с.; Дворниченко А. Ю. Русские дореволюционные историки о городском строе Великого Княжества Литовского // Генезис и развитие феодализма в России / Под ред. И. Я. Фроянова. – Л., 1983. – С. 90–102; Дружчыц В. Вйты і іх ўлада ў беларускіх гаспадарскіх местах з майдэборскім правам // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Мінск, 1928. Кн. 3. – С. 241–298; Kuraś S. Prywatne dokumenty dla wójtów i sołtysów // Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi Małopolskich XIV–XV wtku. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. S.150–165; Макароў М. Дз. Ад пасада да магдэбургіі: правое становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV–першай палове XVII ст. / М. Дз. Макароў. – Мінск: Экаперспектыва, 2008. – С. 68–126.

⁴ Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 91–115; Білоус Н. О. Привілеї на київське вйтівство XVI – першої половини XVII ст. // АУ. – Київ, 2002. – №1–3. – С.112–124.

⁵ Карліна О. М. Магдебурзьке право в містах України XV–XVIII ст. // Розбудова держави. – 2002. – №1–4. – С. 9–17; Заяць А. Є. Інститут вйтівства в містах Волині XVI – першій половині XVII ст. //Центральна і Східна Європа в XV–XVIII ст.: Питання соціально-економічної та політичної історії /За ред. Зашкільняка Л. О., Крикуна М. В. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 1998. – С. 106–112; Характеристики документальних джерел з історії магдебурзького права у місті Києві представлена Н. Білоус. Автор аналізує та класифікує комплекси збережених пам'ятників і в інших регіонах України, Волині зокрема: Білоус Н. Документальні джерела з історії магдебурзького права в Києві XVI – першої половини XVII ст. // Самоврядування в Києві: Історія та сучасність: Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права, Київ, 26–27 листоп. 1999 р. / Київська міська рада, фонд ім. Фрідріха Еберта. – К, 2000. – С.104–105.

⁶ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanquzków w Sławucie. T. I. 1366–1506. We

Lwowie, 1887. – 204 s. // Т. I. № LVI. – Р. 53–54. 22 grudnia 1461 roku. (Далі – AS).

⁷AS. Т. I. №XCVII. – Р. 92. w listopadzie 1490 roku.

⁸Archiwum książąt Sanquzków w Sławucie. Т. III. 1432–1534. We Lwowie, 1890. – 556 s. // Т. III. №CCCXL. – Р. 321–326. 1 maja 1528. (Далі – AS).

⁹AS. Т. III. №CCCXL. – Р. 325. 1 maja 1528.

¹⁰AS. Т. III. №CDLXXI. – Р. 453. 17 grudnia 1533.

¹¹AS. Т. IV. №L – Р. 52–54. 12. października 1536.

¹²AS. Т. IV. №L – Р. 53. 12.10.1536.

¹³ «...абы Ее Милость господарыня наша, маючи тоє именьє к рукамъ своимъ, жадное у него трудности ничимъ не мела, але во супокійности его ку тому замку Ее Милости, Кременцу держала и вживала и потомки Ее Милости на вечные часы.» – AS. Т. IV. №L – Р. 53. 12.10.1536.

¹⁴ «И штоколькоубы теж Ее Милость через оный рокъ, чотыры недели, не маючи в руках своихъ того именья, Лепесовки, в той речи што давала, тогды я вси онде шкоды и наклады маю Ее Милости платень быти и за все про все Ее Милости досить учинити» . – AS. Т. IV. №L – Р. 53. 12.10.1536.

¹⁵Статут Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Т. 1 /За ред. С. Ківалова, П. Музиченко, А. Панькова. – Одеса: Юрид. література, 2002. – С. 95.

¹⁶Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга №30 (1480–1546 гг.): Кніга запісаў №30 (копія канца XVI ст.) / падрыхт. В.С. Мянжынскі. – Мінск : Беларус. навука, 2008 // №123. 1546.07.04 [Л. 151 (124). – 151 адв.(124 адв.)]. – С. 199.

¹⁷Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч.5., т.1. Акты о городах (1432 - 1798). – Киев, Унив. Тип., 1869. – С. 45–46. (Далі – АЮЗР).

¹⁸Бона Сфорца (2.2.1494–1557), королева польська і велика княгиня литовська, друга жінка Жигимонта I Старого (з 1528), мати Жигимонта II Августа. Прагнула посилити політичну владу короля і великого князя шляхом зміцнення її економічної основи. Значно збільшила земельну власність династії Ягелонів, обороняла державні землі від незаконного присвоєння їх феодалами, особливо магнатами. Шляхом пожалувань, дарувань і купівлі сконцентрувала у своїх руках значну кількість володінь, найбільше у Білорусії, також й на Волині.

¹⁹AS. Т. IV. №CCCXXIV. – Р. 401–402. 15 września 1544.

²⁰AS. Т. IV. №CCCXXIV. – Р. 401. 15 września 1544.

²¹Грамота, пожалованная городу Луцку великим князем Литовским, Александром, на Магдебургское право, 31 июля 1497. // АЮЗР. Ч. 5., т.1. – С.12–17.

²²AS. Т. IV. №CCCXXIV. – Р. 402. 15 września 1544.

²³Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – С. 91 – 131; Макараў М. Дз. Ад пасада да магдэбургіі: прававое становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першій палове XVII ст. / М. Дз. Макараў. – Мінск: Экаперспектыва, 2008. – С. 69–77, 82–90, 126–129.

²⁴AS. Т. IV. №CCCXXIV. – Р. 402. 15 września 1544.

²⁵АЮЗР. Ч. 5., т.1. – С. 52–56. 23.01.1548.

²⁶Копа – одиниця рахунку, 60.

²⁷ АЮЗР. Ч. 5., т.1. – С. 53. 23.01. 1548.

²⁸ АЮЗР. Ч. 5., т.1. – С. 53. 23.01. 1548.

²⁹ Любавский М.К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. Исторические очерки. – М.: Университетская типография, 1892. – С. 218.

³⁰ АЮЗР. Ч. 5., т. 1. – С. 55. 23.01. 1548.

³¹ Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской Метрики. / Сост. А.Л. Хрошкевич и С.М. Каштанов. Отв. Ред. Акад. В.Т. Пашуто и Ю.М. Юргинис. Вильнюс, 1985; Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII– XVIII ст., перыяду Вялікага княства Літоўскага) Аўтар-складальнік А.І. Груша. – Мн., 2003.